

Et dilemma mellom selvbestemmelse og omsorg

Tekst:

Bente Margrete Lie

Student ved vernepleierutdanningen i Bergen

Torill er 30 år, har Downs syndrom og moderat grad av utviklingshemming. Tidligere jobbet hun i en kantine med oppgaver hun mestret bra og hvor hun trivdes godt. For ca ett år siden sluttet hennes nærmeste kollega og venninne på jobben, og Torill ble flyttet til et annet sted. Det gjorde henne svært frustrert og endte med at hun sa opp jobben sin. Etter kort tid hadde hun snudd døgnet, hun sov til klokken var 2 og 3 på dagen og la seg ikke før i 6-tiden på morgenen. Hun isolerte seg helt i leiligheten sin og forslag fra personalet om ulike aktiviteter ble kontant avvist.

Gjennom systematisk og målrettet arbeid fra personalet, har Torill nå kommet inn i en mer normal døgnrytme. Nå starter dagen ved at hun blir vekket i 9-tiden og om kvelden er hun i seng til ca. 23, men fremdeles isolerer Torill seg i leiligheten sin og ser på TV hele dagen. Hun har ingen faste aktiviteter bortsett fra diskotek for utviklingshemmede 1–2 ganger i måneden. Personalet mener det er viktig for Torill å komme seg ut, møte andre og få flere opplevelser i hverdagen. De har

derfor ordnet plass på et dagsenter for henne, to dager i uken. Torill er imidlertid ikke informert om dette enda.

Hver mandag formiddag er det planmøte med Torill. Da snakker de om aktivitetene som skal skje gjennom uken, og Torill henger opp piktogrammer på uketavlen sin. En mandag får jeg være med «Vibeke» fra personalet inn til Torill for å observere hvordan planmøtet foregår. Det er dagen før Torill skal begynne på dagsenteret, hun skal nå informeres om

Illustrasjonsfoto: Mikkel Eknes.

dette. Personalet har bestemt at en gradvis tilnærming til dagsenteret kan være greit for Torill. Planen er å ta en liten kjøretur så hun kan se dagsenteret fra utsiden, neste steg blir å følge henne inn på dagsenteret dagen etter.

Vibeke ringer på døren til Torill, åpner og går inn i gangen. «Hei Torill», roper hun til damen som sitter i den røde sofaen i stuen. «Nå kommer studenten og jeg og skal ha planmøte med deg.» Torill legger fra seg papir og blyant som hun holder på med, reiser seg, myser til oss gjennom brilleglassene og mumler noe uforståelig. Vi tar dette som tegn på at det er greit vi kommer inn. «Hei Torill, kjekt og se deg», sier jeg og blir stående ved døren for å forstyrre minst mulig.

Vibeke forteller Torill om de ulike aktivitetene som skal skje gjennom uken og gir henne piktogrammene for hver enkelt aktivitet. Torill henger opp bildene på uketavlen uten protester. Til slutt sier Vibeke: «Jeg tenkte vi kunne ta en liten kjøretur etterpå, og bare kjøre forbi dagsenteret så du får se hvor det er. Du skal jo begynne der i morgen!» Hun rekker frem et piktogram med bilde av dagsenteret i håp om at Torill skal ta imot og henge det på planen for tirsdag. I det samme ordene er sagt retter Torill seg bestemt opp i ryggen, peker mot døren og sier høyt med streng stemme: «Ut av mitt hus!» Jeg kvepper til. Torill har normalt et svært utydelig språk som jeg ikke forstår så mye av. Jeg ante ikke at hun kunne snakke så tydelig! Beskjeden er klar! «Ok», sier Vibeke, «takk for møtet».

Når vi kommer utenfor puster Vibeke tungt, rister på hodet og sier: «Dette blir

vanskelig.» Vi setter oss på kontoret og prater og Vibeke tar opp saken med en av de andre som er på jobb. Hvordan skal de motivere Torill til å gå på dagsenteret i morgen?

Frokost på Ikea

Et av tiltakene som har fungert bra for Torill er frokostene på Ikea. Dette ble etablert som en aktivitet for å få Torill opp og i gang om morgenen. Personalet kjører henne til Ikea rundt klokken 11, Torill finner selv det hun vil ha og personalet spiser sammen med henne. Når de kommer tilbake til boligen får hun en kule i premie. Frokosten på Ikea er etter hvert blitt rutine og det er aldri vanskelig å få Torill med på dette. Etter planen skal Torill spise frokost på Ikea i morgen før kjøreturen til dagsenteret. «Vi kan jo bare ta frokosten på Ikea som vanlig og ikke si noe om dagsenteret før hun sitter i bilen og vi er på vei dit?» foreslår det ene personalet: «Hun kan jo ikke hoppe av i fart!»

Jeg lyttet til samtalen og et kaos av tanker fór gjennom hodet mitt. Først tenkte jeg at dette jo er lureri. De skal lure Torill inn i bilen og kjøre henne til dagsenteret mot hennes vilje! Det blir jo helt feil! Samtidig slår det meg at det er ekte omtanke, de kjenner Torill så godt og ser at hun trenger å komme seg ut om dagen. Så, i neste sekund, tenkte jeg at Torill er en voksen dame som selv må få bestemme hva hun vil, og Torill hadde jo klart og tydelig fortalt hva hun mente. Jeg ble gående og gruble resten av dagen og uken; Skal en respektere Torill sin mening om dagsenteret og gi opp

prosjektet? Eller burde de fortsatt prøve å få det til selv om det kanskje ville kreve litt «ufine» metoder?

Tvang og makt

Jeg fortalte en medstudent om Torill og spurte hva den andre studenten tenkte. «Er ikke dette egentlig bruk av makt?», spurte hun da. «Jo det er vel kanskje det», måtte jeg svare. Torill hadde gitt klar beskjed om at hun ikke ville til dagsenteret, og når hun blir kjørt til dagsenteret mot sin vilje er vel det pr. definisjon bruk av makt? Kapittel 9 i Helse- og omsorgstjenesteloven regulerer bruk av tvang og makt «overfor enkelte personer med psykisk utviklingshemming». I § 9-5 står det om «Vilkår for bruk av tvang og makt»:

«Andre løsninger enn bruk av tvang og makt skal være prøvd før tiltak etter kapittelet her settes i verk. Kravet kan bare fravikes i særlige tilfeller, og det skal i så fall gis en begrunnelse. [...] I vurderingen skal det legges særlig vekt på hvor inngripende tiltaket er for den enkelte bruker [...] Det kan anvendes tvang og makt i følgende tilfeller: [...] tiltak for å dekke brukers eller pasientens grunnleggende behov for [...] personlig trygghet, herunder opplærings- og treningstiltak.»

Hvis det aktuelle tiltaket oppfyller alle kravene som er listet opp her, så er det altså greit. Det første kravet er at «andre løsninger enn bruk av tvang og makt skal være prøvd». Slik jeg oppfattet det var andre løsninger for å få Torill med på

dagsenteret ikke forsøkt. Men kunne denne situasjonen kanskje ses på som et «særlig tilfelle» slik at kravet om andre alternativer kunne fravikes? Eller kan en se på dagsenteret som et tiltak for «å dekke brukers eller pasientens grunnleggende behov for... personlig trygghet, herunder opplærings- og treningstiltak»? I slike tilfeller kan en etter loven bruke tvang og makt selv om andre løsninger ikke er blitt forsøkt. Jeg antar at dette blir å dra saken for langt. Loven er vel ment som et vern mot bruk av tvang og makt og ikke et alibi for å bruke det? Makt og tvang skal brukes for å hindre vesentlig skade, ikke for å tvinge mennesker til det vi ser som et positivt liv.

Selvbestemmelse

Når en ikke kan legitimere bruk av tvang og makt blir det brukers selvbestemmelse som er sentralt. Men hva betyr egentlig selvbestemmelse? Ellingsen (2007) skriver: «Ser man på begrepet selvbestemmelse ut fra allmenne betraktninger, er det en vanlig oppfatning at har man selvbestemmelse, så bestemmer man selv, eller så bestemmer andre, og da har man ikke selvbestemmelse.» (s. 28) Selvbestemmelse handler altså helt enkelt om å bestemme selv. Dette virker jo ganske enkelt: En bare respektere det valget Torill har tatt om at hun ikke vil på dagsenteret! Hun har bestemt selv!

Men når jeg tenker nærmere etter lurer jeg på om Torill vet hva hun har bestemt? Vet hun hva et dagsenter er? Etter det jeg har hørt har hun ikke vært på noe dagsenter før, og slik jeg har forstått det har hun ikke fått noe informasjon om dagsenteret heller. Så da vet hun vel egentlig ikke

hva hun velger vekk? Slettebø og Nordtvedt (2006) skriver at en forutsetning for autonomiprinsippet er at den det gjelder har fått informasjon som er tilpasset vedkommendes forståelsesnivå. Dersom dette ikke er tilfelle vil den det gjelder ikke ha beslutningskompetanse. Kanskje Torill ikke vet hva et dagsenter er fordi hun ikke har fått informasjon om dette, og da kan en kanskje si at hun mangler beslutningskompetanse.

Atferdsavtaler

Hva kunne gjøres for å gi Torill den kompetansen hun trenger for å ta en avgjørelse? Torill har moderat utviklingshemming, det kan tenkes at hun ikke forstår hva et dagsenter er før hun har vært der. Derfor kan det kanskje være lurt å jobbe mot å få henne med dit. Personalet har gjennom arbeid med Torill erfart at det fungerer å gjøre avtaler med henne. I samarbeid med pårørende og Torill har de laget et system der de premierer henne med kuler når hun handler som avtalt. På denne måten har de fått henne til å stå opp om morgenen og til frokost på Ikea. Holden og Finstad (2010) kaller slike avtaler for «atferdsavtaler». Torill oppnår 1–2 kuler i premie for ulike aktiviteter, disse samles i et stort glass. Når hun har 15 kuler skriver hun et kryss i en bok, leverte kulene tilbake til kontoret og startet på nytt å samle til 15. Når hun har et visst antall kryss i boken, reiser hun på tur med sin mor, for eksempel til en storby i utlandet som København, Riga eller Praha. Kulene gjør at Torill ønsker å gjøre en handling, de kan derfor ses på som «positiv forsterker» (Ibid). Kanskje dette

kunne vært noe å prøve ut for å få Torill med på dagsenteret?

Linde og Nordlund (2003) skriver om å definere mål innen profesjonelt miljøarbeid. «*Mål utarbeidet av bruker eller i samarbeid med bruker har størst mulighet for å lykkes. Selvsagt skal mål være realistiske for den de gjelder*» (s.126). I historien om Torill var hun ikke blitt tatt med i prosessen for å definere mål. Jeg tenker det kunne være lurt å involvere Torill i prosessen mot det å gå på dagsenteret. I samarbeid med Torill kunne en kanskje blitt enig om mindre delmål slik at de ble realistiske for Torill? For eksempel at hun første gangen bare skulle være med på kjøretur til dagsenteret, og at hun da fikk to kuler. Neste gang kunne avtalen vært at hun ble med inn i gangen på dagsenteret og fikk 2 kuler, og gangen etter skulle hun for eksempel være inne på dagsenteret i en halv time og få tre kuler osv. Slik kunne hun vært med i prosessen og etter hvert ville hun fått informasjon om dagsenteret. Dette ville gi henne beslutningskompetanse slik at hun selv kunne velge om dagsenteret er greit for henne.

Etikk

Nordtvedt knytter moralsk sensibilitet til blant annet evnen til å være empatisk (Slettebø og Nordtvedt 2006 s. 64). Betyr det at en må være lydhør og oppmerksom på hvilke følelser en handling kan gi hos brukeren? Hvordan kan en tenke seg at Torill hadde reagert om hun ble fortalt at hun ble lurt med til dagsenteret? Ville hun blitt sint? Eller kanskje skuffet og lei seg? Jeg antar hun ikke ville likt det og vist en negativ reaksjon på en eller annen

måte. Det er ingen som synes det er greit å bli lurt? Det gjør vel at handlingen kan ses på som umoralsk? En kan nok si at den moralske dømmekraften i dette tilfellet ikke var så god? Helge Folkestad skriver:

«I forestillingen om profesjonalitet ligger også en forventning om at handlingene må kunne begrunnes ut fra gyldig kunnskap, basere seg på dømmekraft i situasjonsforståelsen og svare til rettslige og etiske normer. [...] Behovet for å ballansere i dilemma preger yrkesutøvelsen.» (Froestad, Solvang og Söder 2006 s.257)

Jeg blir noe usikker på om kjøreturen til dagsenteret kan begrunnes ut fra gyldig kunnskap, og om den kan forsvares ut fra rettslige og etiske normer. Jeg er usikker på om den handlingen som personalet planlegger å gjøre sammen med Torill kan ses på som profesjonell.

Refleksjon over dilemma er en god måte å hjelpe hverandre til å være profesjonelle og finne gode løsninger, men det krever at noen tørr å stille de kritiske spørsmålene. Skal en ha nytte av å drøfte situasjoner en står overfor trenger en å se på situasjonen fra flere vinkler. Å finne andre løsninger krever at kolleger tør å være kritisk til hverandres forslag. Dette kan nok være ubehagelig og en stor utfordring for de fleste av oss. ●●●

Litteraturliste:

- Bie, K. (2007) *Refleksjonshåndboken. For bedre læring*. Oslo, Universitetsforlaget
- Bollingmo, L., Ellingsen, K. E. og Selboe, A. (2007) *Selvbestemmelse for tjenestenytere*. Oslo, Gyldendal akademisk
- Dalland, O. (2007) *Metode og oppgaveskriving for studenter*, 4. utg. Oslo, Gyldendal akademisk
- Ellingsen, K. E. (red) (2007) *Selvbestemmelse. Egne og andres valg og verdier*. Oslo, Universitetsforlaget
- Froestad, J., Solvang, P., og Söder, M., (2006) *Funksjonshemming, politikk og samfunn*. Oslo, Gyldendal akademisk
- Helse- og omsorgstjenesteloven(2011) *Lov om helse- og omsorgstjenester m.m* [Internett] Tilgjengelig fra <Lovdata // <http://www.lovddata.no>> (Nedlastet 30.12.12)
- Holden, B. og Finstad, J. (red) (2010) *Atferdsavtaler. Et hjelpemiddel for å velge hensiktsmessig atferd*. Oslo, Gyldendal akademisk
- Jacobsen, D. I., (2003) *Forståelse, beskrivelse og forklaring. Innføring i metode for helse- og sosialfagene*. Kristiansand, Høyskoleforlaget
- Linde, S. og Norlund, I. (2006) *Innføring i profesjonelt miljøarbeid. Systematikk, kvalitet og dokumentasjon*. 2.utg. Oslo, Universitetsforlaget
- Nordby, Halvor (2012) *Etiske dilemmaer i helse og omsorgsarbeid*. Oslo, Gyldendal akademisk